

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.115

Г. П. Клімова, доктор філософських наук, професор

АТРИБУТИВНИЙ І ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ

Здійснено атрибутивний і функціональний аналіз поняття правової культури. Розкрито найважливіші теоретико-методологічні напрями дослідження правової культури. Особливу увагу приділено характеристиці аксіологічного підходу до визначення сутності даного соціального феномену. Розглянуто функціональну систему правової культури.

Ключові слова: *культура, правова культура, антропологічний підхід, діяльнісний підхід, аксіологічний підхід, функції правової культури.*

Актуальність проблеми. В Україні проголошено курс на формування правової держави і громадянського суспільства, ефективність реалізації якого може бути досягнута, з одного боку, вдосконаленням законодавства і державного управління, а з другого — забезпеченням високого рівня правової культури українських громадян.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми правової культури перебувають у центрі уваги відомих українських науковців (Н. А. Бура, В. В. Головченко, В. Д. Бабкін, С. В. Бобровник, Г. І. Балюк, В. В. Копейчиков, В. О. Котюк, А. Ф. Крижановський, Є. В. Назаренко, В. В. Оксамитний, М. П. Орзіх, В. М. Селіванов, В. Ф. Сіренко, С. Р. Станік та ін.). Вони є також предметом численних дискусій та наукових досліджень російських вчених (С. С. Алексєєв, Д. А. Керімов, Є. Н. Лукашова, Н. І. Матузов, В. Н. Кудрявцев, М. І. Козюбра, І. С. Самощенко, В. М. Сальников та ін.).

Разом з тим, незважаючи на те що зараз активно досліджуються різні проблеми правової культури, не можна сказати, що вони вичерпані: ще залишаються недостатньо вивченими багато її аспектів. Безпосередньо це стосується того, що здебільшого розгляд правової культури має вузькоприкладний характер, що не дозволяє всебічно розкрити зміст даного поняття. У зв'язку з цим у статті ставиться *мета* — надати соціально-філософський аналіз правовій культурі, з'ясувати атрибутивний зміст і функції цього соціального феномену на основі його соціально-філософського осмислення.

Виклад основного матеріалу. Особливе методологічне значення для дослідження правової культури має поняття культури, яке характеризує складний і багатогранний феномен людини та її буття. У ході генези уявлень про культуру визначилися декілька концептуальних підходів до проблеми тлумачення її сутності, а разом з тим і до атрибутивного визначення поняття «правова культура».

Антропологічне розуміння культури виходить з того, що культура охоплює все, що відрізняє життєдіяльність людини і суспільства від природи, яка існує, тобто всі сторони людського буття. Культура включає в себе все, що створено людиною і характеризує історичність її буття у світі. Виходячи з цього широкого розуміння культури, в науковій літературі можна зустріти досить об'ємні визначення правової культури. Зразком може бути розуміння правової культури як системи «матеріалізованих та ідеальних елементів, що належать до сфери дії права, і їх відбиття у свідомості та поведінці людей» [1, с. 108]. Ця концепція розробляється в працях Р. С. Могилевського, К. А. Моралева, В. В. Орехова та ін.

Суб'єктивний підхід пов'язаний з виокремленням у культурі різних суб'єктивних елементів суспільної системи. Культура розглядається як історично обумовлена сукупність навичок, знань, ідей і почуттів людей, а також їх закріплення в різних суспільних явищах (у техніці виробництва і побутового обслуговування, освітньому рівні народу і суспільних інститутах, досягненнях науки і техніки, творах літератури і мистецтва та ін.).

Дана позиція знайшла відображення і у визначеннях правової культури, що орієнтовані на суб'єктивні елементи, тобто на рівень знання і розуміння права. О. В. Лукашева, наприклад, вважає, що правова культура являє собою певний ступінь знання законодавства, поваги до законів, уміння правильно розуміти їх і застосовувати в точній відповідності до тих завдань, для вирішення яких вони були створені [2, с. 41]. Розвиваючи цю точку зору, З. Д. Іванова доходить висновку, що для особистості, яка має правову культуру, характерні не тільки знання і правильне розуміння юридичних правил, а й впевненість у справедливості, доцільності норм права, а звідси, — в необхідності їх реалізації [3, с. 45]. За Ю. А. Дмитрієвим і І. Ф. Казьмінім, право-

ва культура являє собою «певний рівень правового мислення і відчуттів сприйняття правової дійсності, а також відповідний ступінь знань населенням законів і високий рівень поваги до норм права, їх авторитета» [4, с. 83].

Ці автори, на нашу думку, безпідставно обмежують поняття правової культури ставленням людей до правових норм, що дуже звужує поняття правової культури. За його межами опиняються такі суттєві явища, як правовий статус особистості, правопорядок, правова наука. Насправді поза правовою культурою залишаються і самі правові норми, оскільки йдеться не про ці норми, а лише про ставлення до них. Послідовна реалізація зазначеного підходу при аналізі правової дійсності призводить до ототожнення правової культури з правосвідомістю.

Відповідно до діяльнісного підходу культура являє собою певну організованість конкретно-історичного досвіду соціальної діяльності людини і форми його фіксації, зберігання та трансляції. При цьому у визначеннях культури здебільшого акцентується на будь-якому одному боці або характеристиці людської діяльності. У цьому аспекті культура розуміється як синонім творчої діяльності, як уособлення творчих сил суспільства, як специфічний спосіб людської діяльності [5, с. 42]. Прибічники цього підходу підкреслюють, що правова культура виникає, розвивається та перетворюється за допомогою діяльності. При цьому мова йде саме про творчу діяльність. З урахуванням цього правова культура розглядається як правотворча діяльність. М. Б. Смоленський, наприклад, під правовою культурою розуміє процес і результат творчості людини в галузі права [6, с. 197]. Аналогічну позицію займають Ю. І. Агєєв, В. В. Еглітіс та ін. Але треба зауважити, що за такого підходу в правову культуру не входять інші, причому не менш важливі, види юридичної діяльності, наприклад, правозастосовна діяльність або діяльність громадян з підвищення свого правоосвітнього рівня. З правової культури випадає уся репродукційна, відтворююча діяльність.

За технологічним підходом культура визначається як «історично мінлива та історично конкретна сукупність тих засобів, процедур, норм, які характеризують рівень і спрямованість людської діяльності» [5, с. 42]. Правова культура розуміється як сукупність прийомів, процедур, норм, які історично змінюються і характеризують рівень правової діяльності, котрий був досягнутий суспільством. Тут акцентується не на тому, що робиться в правовій галузі, а на тому, як це робиться. У науковій літературі цю концепцію достатньо послідовно і плідно розробляють Є. В. Аграновська, Є. А. Зорченко, С. Н. Кожевінков, А. Л. Лікас та ін. [5, с. 43]. Разом з тим необхідно підкреслити, що за межами даного розуміння правової культури залишаються правопсихологічний клімат соціуму, суспільна правова думка, ціннісно-правові орієнтири громадян тощо.

Ще один підхід до аналізу змісту правової культури походить із визначення культури як якісного стану, вираженого в досягнутому рівні розвитку суспільства, порівняно з його попередніми рівнями. Так, М. Я. Ковальзон стверджує, що «у суспільстві немає культури як особливого суспільного явища ані серед основних галузей і явищ суспільного життя (економіки, соціально-політичної, духовної), ані серед неосновних (побут, дозвілля та ін.), немає особливої, відмінної від них, галузі — галузі культури», що культура «є синтетична характеристика розвитку людини, рівня її олюднення, міра її віддалення від тваринності» [5, с. 44].

Культура — це не самі матеріальні чи духовні явища, а їх характеристики щодо змінення і розвитку. Тому, як підкреслює А. К. Уледов, її можна розглядати як якість, що притаманна суспільним явищам, перш за все самій людині як суб'єкту історичного процесу. У цьому випадку співвідношення між суспільством і культурою виступає не як співвідношення цілого і частини, а як співвідношення цілого і його якості.

Даний підхід знаходить своє відображення і в осмисленні правової культури. Так, Р. К. Русинов і А. П. Семітко зауважують, що «під правовою культурою розуміється обумовлений всім соціальним, духовним, політичним і економічним ладом якісний стан правового життя суспільства, що виражається в досягнутому рівні розвитку правової діяльності, юридичних актів, правосвідомості і в цілому в рівні правового розвитку суб'єкта (людини, різноманітних груп, всього населення), а також ступеня гарантованості державою і громадянським суспільством свобод і прав людини» [7, с. 331]. О. А. Менюк під правовою культурою розуміє «обумовлений історичними, соціально-економічними та політичними умовами якісний стан правовідносин у суспільстві, що відбиває рівень освоєння суб'єктом (суспільством, групою, особою) правових норм, правової діяльності, цінностей, які розкривають ступінь соціокультурного розвитку людини та міру її активності в перетворенні правової дійсності» [8, с. 19–20].

Але треба зауважити, що зазначені дослідники при подальшому аналізі правової культури характеризують її все ж таки як соціальне явище і розглядають ті структурні елементи, які притаманні правовій культурі як соціальному феномену. Тим самим вони суперечать своїй вихідній позиції.

Існують й інші підходи до розуміння правової культури. Її визначають як соціальний механізм, за допомогою якого забезпечуються відповідно до досягнутого рівня правової свідомості виробництво, зберігання і передача правових цінностей, інформації, традицій, що допомагають правомірній і соціально активній поведінці людей [9, с. 21]; як процес поступового розвитку правової дійсності, що постійно вдосконалюється [10, с. 18]; як вираження державного правового досвіду конкретних соціальних спільнот

і індивідів у матеріальних і духовних процесах, продуктах життєдіяльності, навичках і цінностях, які впливають на їх юридично значущу поведінку [11, с. 13]; як більш високу і містку форму правосвідомості [12, с. 321]; як правове середовище людей, сукупність текстів, будь-коли легітимованих як правових, і механізм з їх створення, зберігання та трансляції [13, с. 450]; як прогресивно-ціннісну частину актуального і юридичного буття правової системи [14, с. 188] тощо.

Не припиняючи плідності підходів до визначення поняття правової культури, що були наведені, ми приєднуємося до тих учених, які дотримуються аксіологічного підходу до її тлумачення. Даний підхід до пояснення специфіки і змісту правової культури є найбільш поширеним. Аксіологічний підхід до осмислення культури дозволяє об'єднати її різноманітні якості навколо поняття цінності, оскільки «цінності й обумовлюють ззовні, з глибин індивідуального і соціального життя те, що ми називаємо культурою народу і суспільства», а саме цінності є ядром культури.

Згідно з аксіологічним підходом культура за своєю сутністю являє собою об'єктивацію ціннісно-світоприйнятних уявлень, що виражають внутрішній світ людської суб'єктивності. Тому до культури застосовано автентичне їй поняття «аксіосфера». Це означає, що культура передусім виступає як актуальна для індивіда і суспільства в цілому ціннісна система. Вона розглядається як сукупність цінностей, створених і розвинених людством у ході його історії. З цього погляду правова культура, на нашу думку, є сукупністю цінностей, що створені людьми в правовій сфері. Саме таке розуміння правової культури відображено в наукових працях багатьох вчених. Наприклад, В. П. Сальников відмічає, що «правова культура суспільства презентується як різновид суспільної культури, який відображає певний рівень правосвідомості і законності, досконалості законодавства і юридичної практики, що охоплює всі цінності, створені людьми в галузі права» [15, с. 575]. На думку С. С. Алексєєва, «правова культура є своєрідним юридичним багатством, яке виражене в досягнутому рівні розвитку регулятивних якостей права, накопичених правових цінностях, тих особливостях права, юридичної техніки, які належать до духовної культури, до правового прогресу» [16, с. 149].

Аксіологічний підхід забезпечує характеристику правової культури як міри гуманізації людини і суспільства, дозволяє чітко відгалузити правову культуру від інших близьких і взаємопов'язаних з нею правових категорій (наприклад, таких, як правова діяльність, механізм правового регулювання та ін.), обумовити її спадкоємність і підкреслити, що до неї належать лише ті процеси і явища, які відображають сутність правової держави і громадянського суспільства, його основні устої і принципи.

Правова культура виконує в суспільстві низку функцій: пізнавальну,

регулятивну, нормативно-ціннісну, комунікативну та прогностичну [14, с. 190–191; 17, с. 112–113].

Пізнавальна функція полягає в засвоєнні правової спадщини минулих епох і сучасних досягнень вітчизняного та зарубіжного права. Вона щільно пов'язана з формуванням правової держави і розвитком громадянського суспільства.

Регулятивна функція правової культури спрямована на забезпечення стійкого й ефективного функціонування суспільства шляхом приписування індивідам і соціальним групам стандартів суспільно корисної поведінки. Правова культура забезпечує узгодження і підкорення соціальних прагнень та ідеалів різних груп правовим приписам суспільства і тим самим вносить упорядкованість в суспільні відносини.

Нормативно-ціннісна функція забезпечує приведення правової поведінки у відповідність до зразків поведінки, орієнтирами якої є норми позитивного права і нормативні настанови природного права. У результаті культурно-правової оцінки одні елементи правової дійсності отримують ухвалу, інші піддаються критичному осмисленню.

Комунікативна функція правової культури сприяє узгодженості суспільних, групових та особистих інтересів, забезпечує соціальне згуртування людей. Ця функція реалізується в правовому спілкуванні, процесі отримання освіти, опосередковується засобами масової інформації, літератури та інших видів мистецтва.

Прогностична функція виражається у можливостях передбачувати напрями розвитку правової системи, правотворчості і реалізації права, юридичної практики, соціально-правової активності громадян тощо.

Висновки. Атрибутивний аналіз правової культури дозволяє науково обґрунтувати переваги аксіологічного підходу серед різних теоретико-методологічних напрямів розгляду даного соціального феномену. Аксіологічний напрям у дослідженні правової культури надає можливість з'ясувати її соціальні основи, об'єктивні умови її нормативності, її духовні і моральні аспекти. У цьому сенсі простежується зв'язок правової культури і моральності членів суспільства, без якої правова культура неможлива. Правова культура — складне структурне утворення, яке завдяки своїм специфічним функціям справляє істотний вплив на розвиток українського суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Общая теория права / под ред. В. В. Лазарева. – М. : Изд-во МГУ, 1997. – 286 с.
2. Лукашева Е. А. О воспитании правосознания и правовой культуры / Е. А. Лукашева // Сов. государство и право. – 1972. – № 7. – С. 40–48.

3. Иванова З. Д. О соотношении законности и культурности в работе советской милиции / З. Д. Иванова // Тр. ВШ МВД СССР. – М. : Наука, 1978. – Вып. 18.
4. Минков О. Ю. Правовая культура общества: дефиниция, структура, содержательное пространство / О. Ю. Минков // Гуманитар. и соц.-экон. науки. – 2006. – № 1. – С. 82–89.
5. Правова культура – основа державотворення в Україні / за ред. В. В. Костицького. – Ірпінь : Нац. акад. ДПС, 2005. – Вип. 1. – 298 с.
6. Смоленский М. Б. Правовая культура, личность и гражданское общество в России: формула взаимообусловленности / М. Б. Смоленский // Правоведение. – 2003. – № 1. – С. 195–201.
7. Русинов Р. К. Правосознание и правовая культура / Р. К. Русинов, А. П. Семитко // Теория государства и права : учеб. для юрид. вузов и фак. / под ред. В. М. Корельского и В. Д. Перевалого. – М. : Наука, 1997. – 425 с.
8. Менюк О. В. Формування правової культури підприємця: теоретичні та прикладні аспекти / О. В. Менюк. – К. : Оріяни, 2001. – 172 с.
9. Хачатуров Р. И. Формирование правовой культуры в условиях становления гражданского общества в России / Р. И. Хачатуров. – М. : Юрист, 2005. – 171 с.
10. Алешина Е. А. Формирование правовой культуры в процессе юридического образования / Е. А. Алешина. – М. : Манускрипт, 2008. – 183 с.
11. Ионников И. А. Концепция правовой культуры / И. А. Ионников // Правоведение. – 1998. – № 3. – С. 11–22.
12. Венгеров А. Б. Теория государства и права : учеб. для юрид. вузов / А. Б. Венгеров. – М. : Изд-во МГУ, 2000. – 420 с.
13. Поляков А. В. Общая теория права. Феноменолого-коммуникативный подход : курс лекций / А. В. Поляков. – СПб. : Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2003. – 460 с.
14. Петров А. В. Правовая культура: содержание и формы существования / А. В. Петров, О. М. Симканич // Вестн. Нижегород. ун-та им. Н. И. Лобачевского. Серия: Право. – 2009. – № 2. – С. 186–193.
15. Сальников В. П. Правовая культура / В. П. Сальников // Теория государства и права : курс лекций / под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. – М. : Изд-во МГУ, 1997. – 610 с.
16. Алексеев С. С. Общая теория права / С. С. Алексеев. – М. : Наука, 2008. – 360 с.
17. Скобелев А. Е. Понятие, структура и общая характеристика правовой культуры / А. Е. Скобелев // Изв. Саратов. ун-та. Сер.: Философия. Психология. Педагогика. – 2009. – Т. 9, вып. 1. – С. 110–119.

АТРИБУТИВНИЙ І ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ

Климова Г. П.

Осуществлен атрибутивный и функциональный анализ понятия правовой культуры. Раскрыты важнейшие теоретико-методологические направления исследу-

дования правовой культуры. Особое внимание уделено характеристике аксиологического подхода к определению сущности данного социального феномена. Рассмотрена функциональная система правовой культуры.

Ключевые слова: культура, правовая культура, антропологический подход, деятельностный подход, аксиологический подход, функции правовой культуры

ATTRIBUTIVE AND FUNCTIONAL ANALYSIS CONCEPT OF LEGAL CULTURE

Klimova G. P.

Article taken attributive and functional analysis of the concept of legal culture. Disclosure of important theoretical and methodological trends in the study of legal culture. Particular attention is given to the characteristic axiological approach to the definition of this social phenomenon. Consider the functionality of the system of legal culture.

Key words: culture, legal culture, anthropological approach, activity-based approach, the axiological approach, functions of legal culture.

УДК 340.12

Ю. В. Мелякова, кандидат философских наук

ДЕКОНСТРУКТИВНЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ ПРАВОВОГО НАРРАТИВА

Исследован правовой нарратив в рамках тропологической теории дискурса. Обосновывается целесообразность отхода от дедуктивно-номологического повествования и объяснения права в сторону дискурсивной трансгрессии правовых смыслов. Поиск консенсуса справедливости и законности происходит в области юридических речи и текста. Формирование метаправового пространства через нарративный дискурс рассмотрено как шаг к либерализации и гибкости права.

Ключевые слова: нарративный дискурс, метаправо, динамизм права, телесность права, интертекстуальность, семантика смыслообразования.

Актуальность проблемы. Когда в современной философии права речь идет о дискурсивности и либерализации права, то предполагается, что правовое поле является полем высказываний. Однако телесность права заключается не собственно в дискурсе, но и в применении закрепленных